

İÇTİMÂİYÂTTA İHSÂ'İ USÛL

— I —

İçtimâiyât ilminin tarihini yazanlar için klasik hükmünü almış bir usûl vardır. Bu ilmin geçirdiği devirleri göstermek için evvela Eflatun ve Aristo gibi Yunan hakîmlerinin eserlerinden, sonra Machiavelli'den, Montesquieu'den, ansiklopedistlerden bahsedilir. Bundan sonra da Saint Simon, Auguste Comte ve Spencer'e ve bugün mevcut içtimâiyât meslekleriyle bunların sâliklerine geçilir. Bu arada ihsâ'î usülle içtimâî tedkikata hasr-ı vakit eden alimler ve bilhassa maruf Belçika ihsâiyatçısı Quetelet unutulur.

Quetelet'den başlayarak içtimâî tedkikat için ihsâiyât sahasında hazırlanan esaslar uzun müddet ihsâiyât kitaplarında kalmış ve içtimâî ilimlerin mecrâsına karışmamıştır. Ancak son beş on sene zarfında içtimâiyât ihsâiyâtın kendisine ne kadar kıymetli bir muavin olacağını anlamış ve ihsâî usûle gitgide fazla bir derecede istinad etmeye başlamıştır. İçtimâiyâtın vakit ve zamanıyla ihsâiyâtla yolunu birleştirmemesinden dolayı pek çok vakit ve emek zayi olmuştur. Eserlerini ondokuzuncu asrın ilk nısfında yazan Quetelet zamanından beri içtimâiyât, ihsâî usûlden istifade etmekte devam etseydi felsefî vâdilerde yolunu şaşırıp ancak zikzak sûretiyle ilerlemekten ve bir müddet hayatiyât ve ruhiyâta esir kalmaktan kurtulurdu.

İhsâî usûlün içtimâiyâttâ hâiz olması lazım gelen mevki'i anlayabilmek için şurasını hatırlamak lazımdır ki içtimâî ilimler tabii ilimler gibi tecrübeler yapmaya muktedir değildir. İçtimâiyâttâ tecrübenin yerini tutacak vasıtayı tedkîk, ihsâî usûldür. Bir kimya aliminin yeni cisimlerin havâssını ve bu cisimlerin başka cisimlerle terekkübünde cereyan edecek muamele-yi kimyeviyeyi, tecrübeler yapmaksızın oturduğu yerde düşünüp bulması ne kadar imkan haricinde ise, bir içtimâiyât aliminin de ihsâî usûlle tedkikat yapmaksızın hükümler vermesi ve ortaya nazariyeler koyması o kadar yanlıştır.

Bu cihet ilk nazarda anlaşılabilir. Herkes kimyaya ait husûsatın enfûsî sûrette kabil-i hall olmadığını ve tecziyeye ihtiyaç gösterdiğini tasdik eder. Fakat insanların içtimâî hayatına tealluk eden şeylerin uzun uzadıya ihsâî tedkikata ihtiyaç göstermeksizin aklen istidlal edileceği zannında bulunur. Kimyaya tealluk eden bir meselede rey sahibi olmadığını bilen bir adam içtimâî meselelerden bahsetmekte kendisinde selahiyet görür.

Halbuki kimya sahasındaki hâdise ve münasebetler basit, bilakis içtimâî hâdise ve münasebetler son derecede muğlaktır. Bundan başka insan kimyevî hâdiseler karşısında bitaraftır. Bu sahaya ait bir hakikat-ı ilmiyeyi kolayca görür ve kabul eder. İçtimâî husûsatta ise insan sıfatıyla, bir dinin, bir milletin, içtimâî bir sınıfın mensubu sıfatıyla ve kendi şahsı itibarıyla o kadar muhtelif fikir, itikad ve menfaatlara bağlıdır ki içtimâî nokta-i nazarını bunlara mutlaka uydurur, her şeyi olduğu gibi değil, kendi vaziyetinin icab ettirdiği gibi tefsire meyleder.

Bundan şu netice çıkar ki insanın aklen doğruca anlamasına imkan bırakmayacak kadar muğlak olan ve bundan başka herkesin tabii olduğu hususî tesirât karşısında bir kat daha muzlim bir rengine giren içtimâî hâdiseleri ancak ihsâî usûl gibi şey'î bir vasıta ile tedkik edebiliriz.

İhsâî usûlün mahiyetini ve içtimâiyât için lüzumunu diğer bir nokta-i nazardan daha sarîh bir sûrette de izah edebiliriz : Bir veya birkaç müşahede ve tecrübemizden umumî neticeler çıkarılamaz. Çünkü tedadüfî sûrette ve mahdud bir daire dahilinde vukubulan bu müşahede ve tecrübelerin bize mevzû-i tedkik olan husustaki unmûzeci ve bu unmûcezden inhirafı tamamiyle gösterebilmesi imkan haricindedir. Unmûzec ile inhirafâtını bulmak için tedkikatımızı vâsî' bir saha dahilinde yapmalıyız. Bu kadar vâsî' tedkikatı kendi kendimize havassımız îânesiyle başa çıkaramayız. İhsâî usûlle lazım gelen istihzarlarda bulduktan sonra ta'dâd, tasnif ve tahlile ve yine bu usûlle sebep ve münasebetleri araştırma-ya muhtacız.

Meseleyi en basit şekilde izah için hayatiyât vâdisinden bir misal alalım : Yerde, tanıdığımız bir ağacın bir yaprağını bulduk. Bu yaprağın şeklinden ve renginden hangi nevi ağaca ait olduğunu

anlayabiliriz. Fakat o ağacın yaprakları kaç santimetre uzunluğunda olduğunu tayin etmek istersek, bu birinin yaprağı ölçmek sayesinde bir fikir peydâ edemeyiz. Ağacın yapraklarından diğer numûneler alıp ölçecek olursak, başka başka boylarda olduğunu anlarız. Yüzlerce yaprak ölçtükten sonra akıl erdiririz ki bir ağacın yaprakları hakkında bir fikir peydâ etmek için bir iki değil, en az birkaç yüz yaprak üzerinden tedkikat yapmak lazımdır. Çünkü yapraklar arasında mevcut boy farklarının hepsi ancak birkaç yüz yaprak içinde temsil edilmiş bulunur. Mutavassıt boyun ne olduğunu, yapraklar arasında ne gibi bir unâmüzec-i intizâmî bulunduğunu, unâmüzecden boyuna ve küçüğe doğru ne gibi inhirafklar görüldüğünü tayin etmek maksadıyla tedkikatta bulunmak ancak ihsâî usûlün vasıta olabileceği bir şeydir.

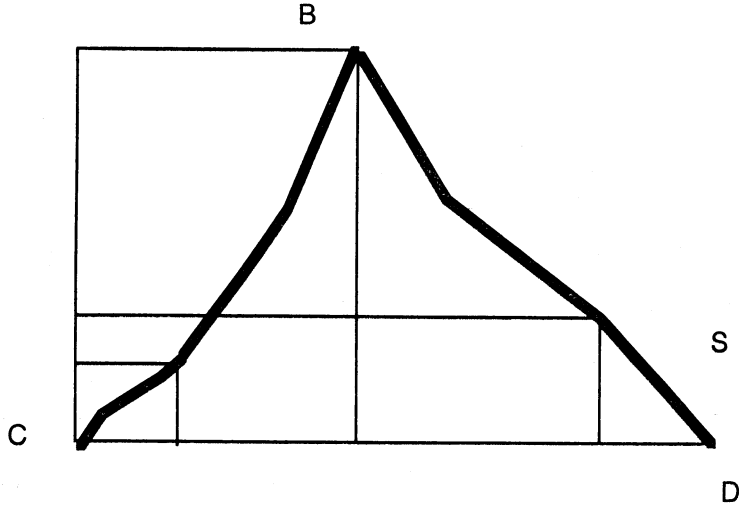
Gıdasını, havasını aynı menbalardan alan, birbirine müşterek damarlarla bağlı olup hareket kabiliyetine malik olmayan velhasıl aynı basit şerâite tabi bulunan yapraklar hakkında havâssımız îanesiyle bir fikir perdâ etmeye muvaffak olmayıp ihsâî usûlden istiâne etmek ve en az yüzlercesi üzerinden tedkikat yapmak mecburiyetinde bulunursak, dahilinde nâmahdut ihtilaf sebepleri bulunan cemiyetlere tealluk eden tedkikatın her bir fer'î tipin birkaç mümessilini ihtiva etmek şartıyla, ne kadar büyük bir miktar üzerinden yapılması lazım geleceği kendi kendine tezahür eder.

Tedkikatı küçük bir miktar üzerinden yapacak olursak, gözümüz önünde bulunan birkaç misalin tesadüfen unâmüzeci temsil etmesi ihtimal haricinde değilse de unâmüzece nazaran fevkalade bir vaziyette olması veya mutavassıt had ile müstesna misaller arasındaki muhtelif had ve derecelere mensup olması imkanı da vardır. Mesela sokakta görüp tavır ve hareketini garip bulduğumuz bir Amerikalı belki de umûmî Amerika unâmüzecine mahsûs şerâitin mümessilidir. Fakat bizzat Amerikalıların garip ve fevkalade bulacakları tarzda bir adam olması mümkün olduğu gibi unâmüzec ile fevkaladenin arasındaki derecelerden birine de mensup olabilir. Bu bir tek Amerikalının veya birkaç Amerikalının halinden hayât-ı yevmiyede daima yapıldığı gibi, bütün Amerikalılar hakkında umumî neticeler çıkarabilir miyiz? Elbette hayır. Çıkarırsak, pek çok aldanabiliriz. Çünkü olabilir ki işin içinde *istifâ'î* [*selectif*] bir tesir vardır. Yani memleketimize gelmek üzere

Amerika'dan ayrılan adamlar belki de umûmî Amerika unmûzecinden inhiraf ettiklerinden ve gürültülü bir sınâî muhitten kaçarak sakin bir muhitte yaşamak isteklerinden dolayı buraya gelmişlerdir. Amerikalıların umûmî tipi hakkında bir fikir peydâ etmek için bir, yüz, bin değil, muhtelif tarzda içtimâî ve tabiî muhitlere, muhtelif sanat ve mesleklere, muhtelif senelere mensup yüzbinlerce Amerikalı hakkında tedkikat yapmak lazımdır.

Bir veya birkaç ferdin ihsâiyâtta başlıbaşına hiçbir manası yoktur. İhsâiyât bu fertleri ancak bir küllün birer cüzvü diye telakki ile bunların her biri bir unmûzec münhanîsini teşkil eden noktalardan biri hükmündedir. Aşağıda teressüm edilen münhaniye bakalım :

Muhtelif derecelere mensup efradın miktarı

Bunun tesânüd-i içtimâî nokta-i nazarından bir zümreyi tanzir ettiğini farzedelim. Bu takdirde (B) noktası zümredeki şerâit-i içtimâiyenin icab ettirdiği mutavassıt bir derecede tesanüd sahibi

olan ekseriyete, (C) tesanüd sahibi olmamakta en ileri giden ve unmûzecden aşağıya doğru en çok ayrılan bir veya birkaç kişiye, (D) noktası tesanüd hususunda en çok salabeti olan ve unmûzecden yukarıya doğru en çok ayrılan bir veya birkaç kişiye işaretir. (T) noktasına mensup olanlar adem-i tesanüde ve (S) noktası mensupları da fazla derecede tesanüde meyledenlerdir. Arada türlü dereceler vardır.

İhsâiyâtın içtimâiyâta en büyük hizmeti unmûzecelelerin tarz-ı teşekkülünü ve unmûzecden inhirafları ortaya koymasında ve bu ferdin veya ferdi bir hâdisenin ancak bir zincirin bir halkası olduğunu, bir zümre muhtelif fertlerin hey'et-i mecmuası diye telakki edilemeyeceğini, bilakis içtimâî nokta-i nazardan asıl olan zümre bulunduğunu, fertlerin zümre dahilindeki amel ve aksülamellerin mecmû'una muhtelif sûretlerde ma'kes olup muhtelif birer ferdiyet sahibi göründüklerini a'dâd îanesiyle isbat etmesindedir.

Zümrenin bir mevcûdiyet-i esâsiyeye sahip bir küll ve fertlerin cüzv diye telakki edilmesi ferdin istiklal ve iradesi meselesini meydana çıkarıyor. İhsâiyât ulemâsı hâdisât-ı içtimâiyedeki intizamı ileri sürdüklerinden ve ferdin irade ve istiklalindeki mahdudiyeti ortaya koyduklarından dolayı pek şiddetli hücumlara uğramışlardır. Halbuki ihsâiyâtın ortaya koyduğu aded ve vâkıaları hissiyat ve kanaatlerine muhalif görenler hücumlarını bunların meydana çıkmasına vasıta olan âmillere değil, bizzat aded ve vâkıalara tevcih etmelidirler.

İhsâiyât ispat ediyor ki bünye-i içtimâiyenin teşekkül ve faaliyeti tahavvüle uğramadıkça ef'âl ve harekât-ı beşeriyeden çıkan neticelerin mecmû'u müsavi kalmaktadır. Bir adam bir cinayet işleyeceği vakit kendi ferdiyeti ile ahval ve vekâyi'in imtizacından hasıl olan hususî şerâite tabi olur ve kendi kendine cinayeti işleyip gider. Halbuki mahdut bir mıntıka dahilinde bir sene zarfında vukûbulan cinayetler ertesi sene zarfındaki cinayetlere hemen tamamı tamamına müsavidir. Her cinayet münfek bir sûrette ve kendine mahsus şerâit dahilinde vukûbulduğu için seneler geçtikçe yekûnunun intizamını muhafaza etmesi nazar-ı dikkati câlib bir şeydir. Mesele biraz ta'mîk edilince şurası da görülür ki yalnız cinayetlerin adedi müsavi kalmamakta, bunların tarz-ı icrâsında da şâyân-ı dikkat bir intizam görülmektedir. Tabanca ile, kama ile,

ihnâk sûretiyle vukûbulan cinayetlerin mikdar-ı senevîsi arasındaki tehâlûf pek azdır. İntihar ve tarz-ı intihar hususunda aynı tarzda bir intizam vardır. Herkesin keyfi istediği ve kendi hususî muhitindeki şerâitin icab ettiği vakit evlendiği zannedildiği halde bir memleketteki izdivaçların yekûnu seneden seneye pek az fark etmektedir. Talâklar hakkında da bu müsâvat câridir. Bir sene içinde vukûbulan vefeyât ve tevellüdât da türlü türlü ferdî sebeplerin tesiri altında görüldüğü halde aynı intizama tabidir. Tevellüdât arasındaki ölü doğanlar, sağırlar, körler de aşağı yukarı müsavi kalmaktadır. Senenin bir ayı zarfında bir şehirde vukûbulan ikametgah tebdîli vukûâtı ertesi senelerin aynı ayı zarfındaki vukûâtından farklı değildir. Daha garibi, dalgınlık sâikasıyla adresi yazılmamış olduğu halde posta kutularına atılan mektupların mikdar-ı senevîsi bile büyük bir tahavvül göstermemektedir.

Bütün bu hususlarda herhangi bir tahavvül vukû'u bünye-i içtimâiyenin değiştiğine delalet eder. Bünye-i içtimâiye buhran ve tahavvüllere maruz bulunmadıkça istatistik rakamlarındaki intizama hâlel gelmez. Mahdud bir saha dahilindeki hâdisât-ı içtimâiyenin yekûnu müsavî şerâit dairesinde mutlaka müsavi kalıyor. Demek ki içtimâî hayatta daima aynı oyun oynanıyor. Fakat oyun dahilinde oyuncular ve roller mütemâdîyen değişiyor. Fert dilediğini yapar gibi görünüyor. Halbuki en küçük teferruatta bile taz-yık-i içtimâiyenin istidadına ve kendisini muhât olan şerâite göre verdiği rolleri ifa edip gidiyor ve kendini hür zannederek yaptığı hareketler içtimâî hesabı bozmuyor. İçtimâî makinenin verdiği mahsuller netice itibariyle müsavi kalıyor.

Münasip müş'irler intihab etmek şartıyla ihsâiyat bünye-i içtimâiye'nin müsavi kalıp kalmadığını, vukûa gelen tahavvüllerin mahiyet ve sebeplerini ve ne gibi husûsatla ne dereceye kadar münasebettar olduklarını ölçmeye bir vasıta teşkil eder. Müş'irlerin intihabından, külliyyâtın unâmüzed ve unâmüzedden inhıraf itibariyle sûret-i tahlilinden, külliyyât efrâdı arasındaki farkların ve iki kısım hâdisat arasındaki münasebet-i mütekâbilenin mesâhasından ikinci bir makalede bahsedilecektir.

Dârülfünun Edebiyat Fakültesi

İhsâiyât Müderrisi

AHMED EMİN